

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ВЕРБИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР ВАЛЕНТИНОВИЧ

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОГО
ЦЕНТРУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

Спеціальність - 13.00.01 - теорія та історія педагогіки

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ - 1996

АВ 34.634

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник: **МАДЗІГОН Василь Миколайович**,
*доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України*

Офіційні опоненти: **МАСЛОВ Валентин Іванович**,
доктор педагогічних наук, професор
КОСТИЦЬКА Інна Миколаївна,
кандидат педагогічних наук

Провідна установа: **Чернігівський державний педагогічний
інститут**

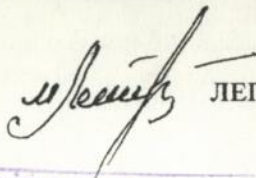
Захист відбудеться "24" травня 1996 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України за адресою:

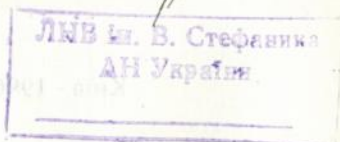
252001, м.Київ, вул.Трьохсвятительська, 8.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки АПН України

Автореферат розісланий "23" квітня 1996 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

 ЛЕГКИЙ М.П.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00754400 (K)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Аналіз наукових досліджень, присвячених діяльності еколого-натуралістичних позашкільних закладів, свідчить, що в основному, розроблено теорію формування у школярів любові до рідної природи (А.С.Макаренко, М.П.Драгоманов, В.О.Сухомлинський, Д.Л.Сергієнко), ґрунтовно досліджено психологічні аспекти проблеми виховання у дітей дбайливого ставлення до природи (Л.І.Божович, Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн), обґрунтовано зміст екологічної освіти школярів (Я.І.Габаєв, Г.Д.Зверєв, В.Г.Йоганзен), з'ясовано місце окремих навчальних предметів в екологічному вихованні учнів загальноосвітньої школи (П.В.Самойленко, Н.О.Пустовіт, Г.П.Пустовіт) тощо.

Водночас в умовах надмірної централізації та відсутності справжньої самостійності позашкільних еколого-натуралістичних закладів процес екологічного виховання учнівської молоді гальмувався. До того ж, як свідчить педагогічна практика, застарілі організаційно-педагогічні основи діяльності цих закладів явно суперечать меті та завданням еколого-натуралістичного виховання школярів, розвитку їхнього творчого мислення.

Нові організаційно-педагогічні основи діяльності навчально-виховних закладів визначено стратегічними напрямками перспективного розвитку освіти в Державній національній програмі "Освіта: Україна ХХІ століття".

Аналіз еколого-натуралістичної діяльності учнів навіть в існуючій системі позашкільних закладів переконує, що позашкільні форми роботи з учнями порівняно з шкільними є значно ефективнішими і мають більше можливостей щодо розв'язання проблеми екологічного виховання.

Нарешті, в розвитку системи позашкільних закладів еколого-натуралістичного спрямування характерним є багатогалузевість та багатопрофільність окремих обласних і районних центрів. Тому гостро постає проблема обґрунтування організаційно-педагогічних основ їх функціонування у зв'язку з діяльністю Українського державного еколого-натуралістичного центру.

Наведені вище міркування й зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Об'єкт дослідження: еколого-натуралістичне виховання учнів у позашкільних освітніх закладах.

Предмет дослідження: організаційно-педагогічні основи функціонування еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Мета дослідження: розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель еколого-натуралістичного центру учнівської молоді та його вплив на еколого-натуралістичне виховання учнів.

Гіпотеза дослідження: ефективність еколого-натуралістичного виховання школярів у позашкільних закладах значно підвищиться за умов спрямування їх діяльності на формування в учнів розуміння причинно-наслідкових зв'язків, явищ природи, діяльності людини і стану навколишнього середовища; забезпечення координації та взаємодії організаційно-методичної роботи шкільних та позашкільних закладів; залучення школярів до дослідницької роботи з метою підвищення їх інтелектуальної активності, професійного самовизначення та трудового становлення.

Завдання дослідження:

1. Вивчити стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії, а також рівень її реалізації в освітній практиці.

2. Обґрунтувати модель функціонування еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

3. Розробити нормативно-педагогічне забезпечення діяльності еколого-натуралістичного центру.

4. Дослідити і науково обґрунтувати педагогічні умови ефективної діяльності центру в позашкільній еколого-натуралістичній роботі школярів.

5. Розробити методичні рекомендації щодо організації дослідницької еколого-натуралістичної роботи в позашкільних освітніх закладах.

Методологічну основу дослідження становлять філософські положення про взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ навколишнього світу, що обґрунтовують пріоритет природоохоронної освіти й виховання відносин між людиною і природою, забезпечують основну функцію регулювання діяльності людини в природному середовищі; положення психолого-педагогічної науки про наукове розуміння процесу пізнання, спрямованого на інтелектуальний і моральний розвиток особистості.

Відповідно до завдань дослідження використовувались такі методи: аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, вивчення та узагальнення досвіду діяльності позашкільних закладів; моделювання, наукове прогнозування, анкетування, спостереження, педагогічний експеримент.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці та експериментальній перевірці концептуальних положень підвищення ефективності еколого-натуралістичного виховання учнів у системі позашкільних освітніх закладів, відповідно до яких реалізація завдань еколого-натуралістичного виховання функціонально визначається структурною схемою горизонтально-вертикального взаємозв'язку позашкільних закладів еколого-натуралістичного спрямування.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні поліструктурної моделі еколого-натуралістичного центру школярів та

організаційно-педагогічних основ його раціонального функціонування, у визначенні та науковому обґрунтуванні педагогічних умов ефективної дослідницької еколого-натуралістичної діяльності школярів; розвитку в них творчих здібностей та екологічної культури.

Практична значущість дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій з організації дослідницької еколого-натуралістичної роботи в позашкільних освітніх закладах. Результати дослідження можуть бути використані в процесі вдосконалення навчальних програм з біології та трудового навчання, а також під час розробки методичних посібників для керівників гуртків еколого-натуралістичних центрів та для вчителів середньої загальноосвітньої школи.

В цілому досвід природоохоронної діяльності Українського державного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, узагальнений у дисертаційному дослідженні, сприятиме прогнозуванню та проектуванню подальшого розвитку юннатівського руху в Україні й може бути використаний у системі роботи позашкільних освітніх закладів освіти, пединститутів та в позакласній роботі шкіл.

Вірогідність здобутих результатів забезпечується методологічною обґрунтованістю дисертаційного дослідження, адекватністю взаємодоповнюючих методів теоретичного та експериментального пошуку, його меті й завданням.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні положення та проміжні результати дослідження висвітлювались і обговорювались на конференціях та семінарах у Києві (1989, 1990, 1993), у Харкові (1988), у Вінниці (1992), у Львові (1993), в Ужгороді (1993), а також на Міжнародній науково-практичній конференції "Формування моральних якостей учнів у процесі екологічного виховання" (Чебоксари, 1993).

Структурно-функціональна модель центру, нормативні документи, зміст і методи роботи перевірялись в Українському державному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді Міністерства освіти України та в еколого-натуралістичних центрах Вінницької, Харківської, Чернігівської і Черкаської областей.

Дослідження проводилось у три етапи. На першому етапі (1985–1988) здійснювався теоретичний аналіз проблеми, вивчався стан еколого-натуралістичного виховання учнівської молоді, узагальнювався досвід організаційно-педагогічної діяльності кращих позашкільних закладів. Це дало змогу виявити суперечності теоретичного і практичного характеру, сформулювати основні положення дослідження, розробити методику констатуючого експерименту.

На другому етапі (1988–1991) теоретично розроблено програму дослідження, створено й обґрунтовано багатомірну модель еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, попередньо апробовано функціонуючі структури центру, різноманітні дослідницькі методики.

На третьому етапі (1991–1995) проводився комплексний формулюючий експеримент і дослідно-експериментальна робота, в процесі якої перевірялася гіпотеза, визначалися умови ефективного еколого-натуралістичного виховання школярів, здійснювався порівняльний аналіз здобутих результатів. На цьому етапі апробувалися та впроваджувалися результати дослідження в практику діяльності еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

На захист виносяться:

1. Поліструктурна модель функціонування еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

2. Організація і зміст діяльності центру як комплексної форми еколого-натуралістичного навчання та виховання учнівської молоді.

3. Науково обгрунтовані й експериментально перевірені педагогічні умови здійснення навчально-методичної роботи, спрямованої на розвиток пріоритетних напрямів позашкільної натуралістично-дослідницької діяльності учнів.

4. Методика організації дослідницької роботи учнів з екології та охорони природи.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання та методи, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення дослідження.

У першому розділі "Теоретичні та методичні основи створення еколого-натуралістичного центру учнівської молоді" проаналізовано науково-педагогічні передумови створення еколого-натуралістичного центру, розглянуто філософські та наукові аспекти системи узагальнених уявлень про світ, історичні підходи до природничої діяльності особистості, викладено методологічні основи формування екологічної культури школяра, а саме:

- суть особистості виражається в системі відносин з людиною, суспільством, природою;
- позиція особистості щодо природи зумовлена системою морально-етичних цінностей, що діють у суспільстві;
- відповідальне ставлення до природи є найважливішою метою загальноосвітньої школи та позашкільних освітніх закладів і характеризує рівень розвитку особистості школяра;
- ставлення до природи формується на основі цілісного розвитку різних сторін діяльності: наукової, етичної, економічної, практичної.

В цілому природоохоронна діяльність школярів ґрунтується на теоретичних передумовах, що входять до комплексу психолого-педагогічних, біологічних та природничих наук і спирається на положен-

ня психології та педагогіки про розвиток дитини як соціальне явище, про провідну роль навчання та виховання у формуванні особистості.

Згадані вище положення психолого-педагогічних, біологічних та природничих наук, знання їх основ є дидактичним фундаментом організації з школярами ефективної природоохоронної діяльності. А теоретичною передумовою її можна вважати сукупність педагогічних ідей і положень, що виробляли протягом століть педагоги-природознавці.

На основі проведеного вище аналізу організації природоохоронної діяльності школярів розроблено такі рекомендації:

1. Природоохоронну діяльність учнів слід організовувати з урахуванням їхніх вікових особливостей.

2. Природознавча і природоохоронна робота повинна розв'язувати освітні й виховні завдання, що передбачають розширення кола знань про природу, розвиток мислення та світогляду й на цій основі естетичних вражень та моральних переконань.

3. Природознавча й природоохоронна діяльність має бути мотивованою, щоб учні усвідомлювали необхідність тих чи інших природоохоронних заходів. Негативні наслідки нерозумного господарювання, що завдає шкоди природі, повинні викликати в учнів занепокоєння.

4. Природознавча й природоохоронна діяльність школярів має проводитися систематично з поступовим ускладненням завдань та певною частотою їх повторень.

5. Під час організації та проведення природоохоронної роботи слід передбачати застосування емоційних компонентів, що сприяють розвитку інтересу до такої діяльності.

У процесі висвітлення теоретичних та методичних основ створення еколого-натуралістичного центру учнівської молоді розкриваються тенденції розвитку в Україні юннатівського руху в період зародження перших гуртків, клубів, загонів, а потім дитячих сільсько-господарських станцій, зокрема Київської, заснованої ще в 1925 р. Поетапно наводиться становлення Київської агробіостанції, що пізніше набула статусу Республіканської, а в 90-х роках—Українського державного еколого-натуралістичного центру. Висвітлюється організаційно-координуюча роль цього закладу в різні періоди з питань позакласної та позашкільної роботи з біології, сільського господарства, природознавства, а починаючи з 80-х років—природоохоронної діяльності та розв'язання екологічних проблем.

Обґрунтовується доцільність реорганізації станцій юних натуралістів в еколого-натуралістичні центри.

У процесі розкриття психолого-педагогічних особливостей еколого-натуралістичної діяльності позашкільних закладів акцентується увага на особливостях педагогічного процесу в профільних позашкільних закладах, ефективність якого залежить від здатності й

уміння його організаторів прищеплювати дітям певні ціннісні орієнтації, наповнювати заняття творчою діяльністю.

Працівники еколого-натуралістичного центру успішно здійснюють диференційований підхід у педагогічному процесі, використовують групу та індивідуальні форми організації занять, моделюють різні педагогічні ситуації.

Специфіка діяльності позашкільного закладу вимагає від його працівників не тільки ефективно працювати з дитячою аудиторією, а й подавати методичну і практичну допомогу вчителям біології та працівникам нижчої ланки чи іншого профілю позашкільних закладів.

Саме тому методисти-позашкільники постійно підвищують свій фаховий і загальнокультурний рівень, вивчають нові педагогічні технології, новації та впроваджують їх у практику роботи дитячих об'єднань.

На заняттях гуртків глибше і повніше, ніж на уроці, розкриваються риси особистості дитини, її інтереси та потреби. Дослідження щодо цього в еколого-натуралістичному центрі дало нам змогу зробити такі висновки:

- дитина сама обирає середовище своєї діяльності, контролює і регулює свої вчинки;
- керівники гуртків, аналізуючи педагогічні факти, створюють відповідні умови для формування цілісної особистості;
- основними принципами педагогічного процесу є його індивідуалізація, добровільність, пріоритет виховання, співтворчість, єдність розвитку й саморозвитку;
- творчий підхід педагога в плануванні, розробці методик, програм сприяє реформуванню змісту екологічної освіти, якісному оновленню форм і методів діяльності, в основі якої лежать особистість дитини, задоволення її потреб і запитів;
- пріоритетним напрямом діяльності профільних (еколого-натуралістичних) позашкільних закладів є формування здорового способу життя засобами еколого-натуралістичного виховання, забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини як найвищої цінності суспільства, першооснови збереження українського етносу.

Як відповідь на загострення екологічних проблем в Україні, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС, було переглянуто психолого-педагогічну діяльність еколого-натуралістичних закладів.

У змісті роботи гуртків знайшли відображення питання, що стосуються стану здоров'я учнів. У програмі діяльності гуртків будь-якого профілю тепер відводиться до 20 год на ознайомлення з екологічними проблемами. З'являються нові програми еколого-народознавчого та природничого змісту.

Дослідження показало, що еколого-натуралістичні заклади використовують усі наявні можливості для формування духовного здоров'я особистості, гуманізму, порядності, доброзичливості, свідомого ставлення до охорони довкілля як передумови збереження здоров'я людини, для пропагування здорового способу життя.

Окремим важливим напрямом дослідження була позашкільна та позакласна натуралістична діяльність школярів.

У результаті проведеного дослідження ми прийшли до таких висновків:

- предметом позакласної та позашкільної натуралістичної діяльності є похідна від суспільного виховання людини, що в широкому розумінні включає освіту і знання принципів біологічного співіснування людини та природи;
- натуралістична діяльність покликана теоретично узагальнювати факти реальної дійсності, проникати у внутрішню природу явищ, виявляти їх справжні причини, передбачати закономірний хід розвитку;
- природоохоронна діяльність ставить завдання не просто описувати явища освіти, а й відкривати, аналізувати закономірності виховного процесу, досліджувати життєво необхідні і природно стійкі зв'язки, причинно-наслідкові залежності.

Дослідження діяльності освітніх закладів показало, що жодна з існуючих підструктур системи безперервної освіти не забезпечує цілеспрямованого виховання творчих і всебічно розвинутих особистостей господарів, творців, ініціативних виконавців. Причиною цього є відсутність матеріальних умов і невміння педагогів знайти дітям місце в соціальних програмах.

Водночас позашкільні заклади відіграють значну роль у примноженні творчого потенціалу дітей, у підготовці їх до практичних соціальних дій, формуванні високої культури, розвитку природних задатків, розумових і фізичних здібностей, в організації змістовного дозвілля. Саме ці заклади займають провідне місце в розв'язанні проблем соціально-економічної сфери, допомагають дітям виходити за межі звичайного пізнання й реалізувати свої інтереси та здібності в культурі, природознавстві, науці, економіці, щоб у майбутньому максимально реалізувати свій творчий потенціал у тій галузі, яка їм найбільше відповідає.

Результати проведеного дослідження можуть вплинути на розвиток позашкільних закладів туристично-краєзнавчого, мистецького, спортивно-технічного та інших профілів. Дуже важливою є інтеграція діяльності цих закладів з навчально-виховними закладами нового типу: ліцеями, гімназіями, коледжами, спеціалізованими школами, навчально-виробничими комбінатами, інститутами та університетами.

У процесі дослідження ми переконалися, що вже сьогодні, утвердившись як повноцінна ланка в ланцюгу безперервного навчально-виховного процесу, позашкільні заклади дають дітям широкі нетрадиційні можливості для самореалізації їхніх здібностей.

Особливого практичного значення набуває досвід еколого-натуралістичних позашкільних закладів у залученні школярів до участі в організації екологічних конгресів, біологічних симпозіумів, виставок-ярмарків, наукових екологічних експедицій, профільних зльотів, змагань, асоціацій обдарованих дітей тощо.

Вивчення та наукове осмислення досвіду організації творчої діяльності дітей на принципах їхньої добровільної зайнятості допомагають не тільки підвищити ефективність позашкільного навчання і виховання, а й духовно збагатити педагогічний процес у школі, що допоможе у визначенні ідеальної моделі майбутньої професійної діяльності.

Ми прийшли до висновку, що поєднання шкільної і позашкільної навчально-виховної діяльності покладе початок якісно новому, цілісному підходу до створення особистісно зорієнтованого педагогічного процесу. Такий взаємозв'язок необхідний на всіх етапах виховання всебічно розвинутої особистості і має здійснюватись за принципом "вертикальної наступності" в процесі безперервної освіти.

Отже, позашкільні заклади за певних умов можуть стати для юнацтва:

- випробним майданчиком для розвитку інтересів, для реалізації творчих здібностей;
- центром культурного дозвілля і поліпшення психологічного здоров'я;
- школою самостійності й управління у виконанні реальних життєвих ролей;
- місцем накреслення особистих планів і цілей, набуття досвіду їх здійснення;
- місцем порятунку від самотності, занедбаності й байдужості дорослих.

Педагогічний процес у позашкільних еколого-натуралістичних закладах, спрямований на всебічний розвиток творчої особистості, полягає у вільному об'єднанні дітей і педагогів на основі їхнього спільного захоплення конкретними видами творчої суспільно корисної діяльності та спілкування і ґрунтується на принципах індивідуалізації, добровільності, на пріоритеті виховання співтворчості, єдності розвитку й саморозвитку.

У першому розділі розкривається також історія розвитку позашкільних дитячих закладів, зокрема юннатівського руху в Україні. Не зважаючи на те, що у період свого становлення юннатівський рух був дуже заполітизований і багато корисних справ проводились під

політичними гаслами, в їх змісті діти знаходили свої інтереси, покликання, оволодівали знаннями, уміннями та навичками з сільського господарства, біології, природознавства, а пізніше—з дослідництва і природоохоронної справи.

Юннати відгукувались на потреби країни і в передвоєнні і післявоєнні роки. Проте не завжди в роботі з дітьми враховували їхні інтереси, вікові особливості.

Не вистачало методичної літератури, гурткових програм. Та вже з 1948 р. почала зростати профільність гуртків, активізували свою гурткову і методичну діяльність обласні станції юннатів.

Республіканська станція юннатів, починаючи з 1960 р. успішно працює в залученні школярів до сільськогосподарського дослідництва. З'являються нові програми гуртків (генетиків-селекціонерів, агрохіміків, фізіологів рослин тощо). Регулярно спільно з ученими юннати розробляють тематику і методику дослідницької роботи. Для підготовки й виховання майбутніх майстрів у галузях сільськогосподарського виробництва, лісівництва, природоохоронної справи у 80-90-ті роки позашкільні еколого-натуралістичні заклади використовують нові форми роботи, новації в господарюванні на принципах госпрозрахунку, фермерства тощо.

Виняткова роль у збереженні кращого досвіду і в організації новаційних ефективних перетворень у позашкільній роботі належить Республіканській станції юннатів (тепер Український державний еколого-натуралістичний центр).

У розділі розкривається також методична основа Українського державного еколого-натуралістичного центру як позашкільного інструктивно-методичного, навчально-виховного дитячого закладу натуралістичної, сільськогосподарської, біолого-екологічної та природоохоронної спрямованості, що координує і забезпечує методичне керівництво натуралістичними закладами в Україні.

У другому розділі дисертації "Дослідження можливостей використання центру в позашкільній еколого-натуралістичній діяльності учнівської молоді" розкриваються основні функції дитячих закладів цього типу, а саме:

І. Трудове та фізичне виховання здорового підростаючого покоління (рекреаційно-оздоровча функція): а) створення при ЕНЦ психолого-реабілітаційної служби; б) організація на базі ЕНЦ літніх профільних таборів праці та відпочинку, літніх "шкіл здоров'я", проведення медичного обстеження; в) формування в дітей та юнацтва здорового способу життя через профільні гуртки медицини, фізіології людини, валеології, урбоекології. Доступне інформування (лекції, бесіди) про оздоровчі системи й раціональний спосіб життя в процесі навчання в будь-якому творчому об'єднанні еколого-натуралістичного профілю.

II. Пошук, підтримка та розвиток обдарованих дітей і юнацтва: а) діяльність Малої академії наук (МАН)—творче об'єднання учнівської молоді, що готує до активної наукової діяльності через дійову форму розвитку творчих здібностей; б) заочна біологічна школа (ЗБШ) талановитої молоді; експериментальні гуртки, секції, навчальні групи. Мета створення таких об'єднань—дати здібній молоді поглиблені знання з біології, всебічно розвивати її інтереси і творчий потенціал; апробувати новаторські методики й нові педагогічні технології, авторські програми.

III. Організація додаткової освіти, допрофесійної та довузівської підготовки.

З досвіду минулих років і сьогоденної діяльності ЕНЦ ми переконуємось, що найбільш цікавими і перспективними напрямками реалізації додаткової освіти, допрофесійної та довузівської підготовки на базі цих закладів можуть бути: а) діяльність творчих об'єднань, традиційних і нових форм (дитячі кооперативи, конструювання малогабаритної с/г техніки тощо) мистецьких, ремісничих об'єднань з природознавчими та народознавчими аспектами навчання; б) підготовче навчання щодо розширення і поглиблення шкільних знань з біології, екології, сільськогосподарського виробництва; в) організація виробничого навчання з метою підготовки лаборанта-біолога, лаборанта-хіміка, оператора комп'ютерних засобів навчання.

IV. Створення комплексу школа—ЕНЦ—педагогічний вуз. Як показують дійові взаємозв'язки школи, ЕНЦ та педагогічного вищого навчального закладу, всебічна підготовка майбутніх учителів біології неможлива без засвоєння ними основ позакласної та позашкільної діяльності, де цей предмет найбільшою мірою охоплює сільськогосподарське дослідництво, природоохоронну практику, проблеми екологічного виховання. Щоб реалізувати завдання, поставлені перед школою та позашкільними закладами, у комплексній національній освітянській програмі й мають бути створені умови для комплексу школа—ЕНЦ—педагогічний вуз. Практичним кроком до підвищення рівня підготовки молодого вчителя є введення до програм біологічних та природничих факультетів педвузів факультативного курсу "Позакласна і позашкільна робота з біології", що детально ознайомлює з організацією виховного процесу на базі ЕНЦ, із завданнями, напрямками, формами та змістом позашкільної і позакласної роботи з біології. Засвоївши всі питання курсу, молодий учитель зможе успішно здійснювати навчально-виховний процес комплексу школа—ЕНЦ—педагогічний вуз.

V. Формування національної самосвідомості. Позашкільні заклади еколого-натуралістичного профілю через усі форми навчально-виховного процесу доносять до гуртківців яскраві сторінки з історії українського народу. Своєрідною програмою діяльності поза-

шкільних закладів щодо залучення дітей і підлітків до національного відродження став рух учнівської молоді за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів українського народу "Моя земля—земля моїх батьків". Участь у цьому Всеукраїнському масовому заході допомагає усвідомити власну причетність до свого роду, етнічної групи, до перлин народної мудрості та творчості. Український державний еколого-натуралістичний центр розробив систему методів формування національної свідомості в основному через засоби та форми еколого-народознавчого виховання.

VI. Екологічна освіта й виховання підростаючого покоління. Це питання в умовах значного погіршення екологічної ситуації в Україні, що межує з екологічною катастрофою, в діяльності ЕНЦ є найважливішим. Щоб реалізувати його як завдання на базі ЕНЦ працюють творчі об'єднання (гуртки, клуби, секції екологів, природоохоронців), проводяться масові всеукраїнські заходи (екологічні конгреси, конференції), розробляються й видаються методичні матеріали, програми. Екологічні питання вводяться до навчально-виховних програм практично всіх творчих дитячих об'єднань незалежно від їх профілю.

VII. Організація змістовного дозвілля дітей та молоді. Педагоги ЕНЦ поєднують зміст дозвілля із соціально-значущими питаннями, створюють психологічний комфорт і можливості для творчої реалізації особистості, її художніх задатків, музичних та вокальних здібностей.

Розроблено два варіанти структури Українського державного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, подано методичну систему його функціонування як центрального організаційно-методичного закладу:

1-й варіант

1. Організаційно-масова і методична робота (сектори інформатики, розмножувальної техніки та комп'ютеризації). 2. Сільськогосподарське виробництво й дослідництво (сектори польових та овочевих культур, садівництва, ягідництва, тваринництва, біології й екології; сектори ботаніки, зоології, природознавства, природоохоронної роботи). 3. Квітникарство, дендрологія та декоративне озеленення (сектори квітникарства, зимового саду, парниково-тепличний комплекс). 4. Оздоровча база літнього навчання та відпочинку (сектори народних ремесел, обрядів, традицій з музеями історії юннатівського руху в Україні, хліба, народознавства, краєзнавства).

2-й варіант

1. Методичний кабінет (на правах відділу) при методичній частині (інформатика, розмножувальна техніка та комп'ютеризація). 2. Організаційно-масова робота (табір літнього навчання і відпочинку, народні ремесла, музеї). 3. Сільськогосподарське вироб-

ництво і дослідництво (польові та овочеві культури, садівництво, ягідництво, квітникарство, тваринництво). 4. Біологія (ботаніка, зоологія, мікробіологія, генетика, селекція). 5. Екологія та охорона природи (природознавство, лісництво, паркова національна культура, дендрологія, квітникарство і садівництво в закритому ґрунті).

Базою дисертаційного дослідження були київські школи №16, 98, 125. У процесі експерименту використовували анкетування, професіограми, тестування, бесіди тощо. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що спеціально організована робота в експериментальних класах сприяла не тільки формуванню готовності учнів до натуралістичної роботи, а й перегляду життєвих планів тих дітей, які раніше пасивно ставились до природоохоронної роботи. У контрольних класах помітних якісних змін у ставленні учнів до натуралістичної і природоохоронної роботи не виявлено.

Щоб кількісно оцінити зміну рівня готовності учнів, а також визначити ефективність використання в експерименті психолого-педагогічних засобів, провели повторне обстеження школярів, їхніх особистих планів на майбутнє. Кількість учнів експериментальної групи, які виявили готовність до натуралістичної роботи, зросла більш як утричі, тоді як у контрольних класах відбулися незначні зміни.

Отже, завдяки цілеспрямованому і систематичному впливу на учнів психолого-педагогічних засобів еколого-природоохоронного змісту в них формується стійкий інтерес до натуралістичної і природоохоронної роботи. Значно збільшується кількість школярів, які бажають працювати в цій сфері діяльності, підвищується престиж еколого-натуралістичних професій.

У розділі також аналізується навчально-виховна спрямованість природоохоронних програм позашкільних закладів, розкривається науково-методична та координаційна діяльність Українського державного еколого-натуралістичного центру в розрізі творчих об'єднань школярів у відповідних профільних відділах, висвітлюється навчально-виховний та методичний зміст роботи. Щодо кожного відділу визначено перспективи розвитку.

В цілому дослідження проблеми "Організаційно-педагогічні основи функціонування еколого-натуралістичного центру учнівської молоді" підтверджує правильність висунутої гіпотези та поставлених завдань. Вивчення ефективних засобів екологічного виховання в умовах екологічного центру відповідає сучасним вимогам педагогічної теорії і практики. Подальше вдосконалення різноманітних форм і методів природоохоронної роботи залежатиме від доцільно організованого науково-педагогічного керівництва цим процесом, що забезпечить глибокий функціональний зміст та раціональне використання педагогічних можливостей ЕНЦ.

Проведене дослідження показало, що в масовій педагогічній практиці екологічного навчання й виховання здебільшого відсутні належні умови та необхідні матеріальні засоби для формування екологічної культури школяра, не вистачає кваліфікованих фахівців. У школах та позашкільних закладах немає спеціальних лабораторій, ділянок та відповідного знаряддя для проведення природоохороного тренінгу.

У процесі науково-пошукового експерименту теоретично обґрунтовано та апробовано функціонально-педагогічну модель ЕНЦ учнівської молоді, втілення якої в практичну діяльність центральної та обласних структур сприятиме значному підвищенню ефективності екологічного навчання і виховання школярів.

Запропонована модель ЕНЦ забезпечить диференційований підхід до екологічного навчання та виховання з урахуванням потреб, інтересів, уподобань учнів, що значною мірою впливатиме на формування у вихованців відповідального ставлення до навколишнього середовища. На її основі встановлено зв'язки з різноманітними науковими, навчальними та громадськими природоохоронними установами, що сприяють активізації екологічної діяльності школярів, розвитку їхньої творчої ініціативи, формуванню готовності самостійно розв'язувати екологічні проблеми.

Аналіз аспектів еколого-натуралістичного виховання учнів у позашкільних освітніх закладах та результати дослідно-експериментальної роботи щодо створення організаційно-педагогічних умов функціонування ЕНЦ дали змогу зробити такі висновки:

1. Підростаюче покоління ще не володіє достатньою мірою знаннями та практичними навичками розв'язання однієї з найболючіших, найневідкладніших проблем сьогодення—охорони навколишнього природного середовища. Тому вдосконалення екологічної освіти в галузі охорони довкілля, що в Україні має неприпустимо низький рівень, набуває надзвичайно великої ваги й актуального значення.

2. Позашкільні еколого-натуралістичні заклади відіграють особливу роль у підготовці молодого покоління до практичних природоохоронних дій і планетарного мислення у формуванні високої екологічної культури, розвитку природних задатків, розумових і фізичних здібностей, організації змістовного дозвілля.

Екологічні центри мають досвід оперативного реагування на зміни в соціально-економічній сфері суспільства і дають дітям можливість виявити себе в будь-яких гранях культури, природознавства, науки, економіки з тим, щоб у майбутньому максимально реалізувати свій творчий потенціал у тій галузі, що найбільше відповідає їхнім природним задаткам.

3. Еколого-натуралістична діяльність школярів буде ефективнішою, якщо вони глибоко засвоюватимуть засоби проникнення у внутрішню природу явищ, виявлятимуть їх справжні причини, умітимуть теоретично узагальнювати факти реальної дійсності, передбачатимуть закономірний хід розвитку, досліджуватимуть життєво необхідні і природно стійкі зв'язки, причинно-наслідкові залежності.

4. Втілення в життя створеної моделі ЕНЦ допомогло знайти шляхи та засоби раціонального впливу на формування у школярів високої екологічної культури та визначити педагогічні умови, за яких дана модель ефективно функціонуватиме.

Доведено, що інтенсивна екологічна підготовка учнів відбувається в педагогічно доцільному, організованому процесі за умов вільного й самостійного доступу до навчально-дослідних лабораторій, ділянок, експериментального шкільного виробництва, до своєрідної школи в природі, до будь-яких нетрадиційних форм роботи.

5. Розроблена функціональна структура центру, зміст, форми та методи його роботи, методика навчально-дослідницької діяльності та форми організації екологічного виховання сприяють ефективному формуванню у школярів наукової ерудиції, екологічної культури, методично забезпечують впровадження цього досвіду в широку педагогічну практику.

6. Результати експерименту щодо формування практичної готовності учнів до натуралістичної і природоохоронної роботи в умовах ЕНЦ переконають у тому, що цілеспрямований і систематичний вплив на школярів педагогічних умов еколого-натуралістичного закладу сприяє формуванню у них стійких інтересів до натуралістичної роботи. Зростає кількість учнів, які бажають працювати в еколого-натуралістичних об'єднаннях, підвищується престиж біологічних, природоохоронних і натуралістичних професій.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого дидактичного обґрунтування й розробки потребують: методичні матеріали щодо забезпечення змісту базових знань з екології, які були б достатніми для розвитку мислення та формування наукового світогляду як передоснови для виховання в школярів морально-етичних переконань та гуманістичних мотивів ставлення до навколишньої природи; нові форми ефективного залучення школярів до безпосередньої наукової природоохоронної діяльності; питання координації природоохоронної діяльності шкіл і позашкільних у комплексному підході до екологічного виховання молоді.

Основні положення дисертаційного дослідження викладено в таких публікаціях автора:

1. Програма для позашкільних установ і загальноосвітніх шкіл "Юні друзі природи". — К.: Рад.шк., 1986. — 180 с.

2. У навчальний рік з любов'ю до природи // Освіта.—1995.—№34.—65 с.
3. Шляхи залучення школярів до позашкільної юннатської роботи // Поч.шк.—1995.—№1.—С.7-10.
4. Програма гуртків з біології і сільського господарства для шкіл та позашкільних закладів.—К.: Освіта, 1992.—95 с.
5. Методичні поради щодо організації дослідницької роботи в учнівських бригадах, шкільних лісництвах і гуртках юннатів.—К.: Рад.шк., 1987.—220 с.
6. Програма гуртків юних агрохіміків.—К.: Рад.шк., 1992.—75 с.
7. Методичний лист "Натуралістична і природоохоронна робота в школі та позашкільній установі".—К.: Рад.шк., 1989.—25 с.
8. Еколого-натуралістична творчість // Грайлик.—1995.—№1.—С.3-5
9. Охорона природи України: Набір таблиць // Грайлик.—1995.
10. Дослідницька робота в учнівських виробничих бригадах з питань біології, екології та сільського господарства.—К.: Освіта, 1991.—65 с.
11. Антологія позакласної та позашкільної еколого-натуралістичної роботи в Україні // Грайлик.—1993, №1-4.
12. Методика дослідної роботи в еколого-натуралістичному центрі // Грайлик.—1995.—№5-10.—30 с.
13. Канікули в столиці //Київ. вісник.—1996.—13 січ.
14. Живи Земле.—К.:Константа, 1995.С.3—7.
15. Еколого-натуралістична творчість //Грайлик.—1995.—С.3—7.
16. Комплект плакатів "Екологія та раціональне природокористування".—К.: Промінь, 1995.
17. Рідна школа.—1995.—№10—11 (спецвипуск).С.1—6, С.10—16.
18. Грайлик.—1995.—№1—12.—С.3—7. 19. Інформаційний збірник Міністерства освіти України №18 (вересень).—К.: Освіта, 1995.—С.3—5.
20. Позашкільна педагогіка. Пошук і проблеми.—К.: Віпол, 1995.—С.137—139.
21. Початкова школа.—1995.—№1.—С.10—12.
22. Акваріумне царство. Київ. вісник.—1996.—№16.
23. Звернення. Вісник Чорнобиля.—1996.—№7-8.
24. Золота рибка. Урядовий кур'єр.—1996.—№35—36.
25. Дощкільне виховання.—1996.—№2.—С.3—10.
26. Нетрадиційні форми еколого-натуралістичного навчання та виховання учнівської молоді. //Методичні рекомендації. Київ: Віпол, 1995.—82 с.

АННОТАЦІЯ

Вербицкий В.В. Организационно-педагогические основы функционирования эколого-натуралистического центра ученической молодежи.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 — теория и история педагогики. Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1996

В диссертации разработаны организационно-педагогические основы функционирования эколого-натуралистического центра ученической молодежи. Автором разработаны функциональная структура центра, содержание, формы и методы его работы, методика учебной и исследовательской деятельности. Внедрение в практику созданной модели эколого-натуралистического центра способствует формированию у школьников высокой экологической культуры, возможности реализовать свои интересы и способности, профессиональному самоопределению.

Verbytsky V.V. Organisation-pedagogical bases of ecological and naturalistic pupils' centre functioning.

Manuscript of the thesis on receiving a higher degree of a Candidate of Sciences in pedagogics, speciality 13.00.01 - theory and history of pedagogics. Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 1996.

The thesis deals with the organization - pedagogical bases of ecological and naturalistic pupils' centre functioning. The author worked out functional structure of the centre, forms and methods of its work, methodics of educational and research activities. The introduction of the centre model into practice will promote to form schoolchildren's high ecological culture and realize their interests and capacities into professional self-determination.

Ключові слова: *еколого-натуралістичний центр учнівської молоді еколого-натуралістичне виховання, еколого-натуралістична діяльність, природоохоронна діяльність, екологічна культура, позашкільна та позакласна натуралістична діяльність школярів.*

ЛВВ ім. В. Стефаніка
АН України

AbE.HEaA

446566

АВ. 34.634

АВ 34.634

Ветчиндань В. В. Организация функционального эколого-педагогического центра экологической школы.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 17.00.01 – теория и история педагогики. Институт педагогики АН УССР Украины, Киев, 1996

В диссертации разработаны организационно-педагогические основы функционирования эколого-педагогического центра экологической школы. Автором разработаны функциональная структура центра, содержание, формы и методы его работы, методика учебной и исследовательской деятельности. Внедрение в практику созданной модели эколого-педагогического центра способствует формированию у школьников высокой экологической культуры, возможности реализовать свои интересы и способности, интеллектуальному самосовершенствованию.

Yurchuk V.V. Organization-pedagogical bases of ecological and naturalistic pupils' centre functioning.

Manuscript of the thesis on receiving higher degree of a Candidate in Sciences in pedagogics, speciality 17.00.01 – theory and history of pedagogics. Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine – Kyiv, 1996

The thesis deals with the organization-pedagogical bases of ecological and naturalistic pupils' centre functioning. The author worked out functional structure of the centre, forms and methods of its work, methodology of educational and research activities. The introduction of the centre model into practice will promote formation of schoolchildren's high ecological culture and realize their interests and capacities into professional self-determination.

Розроблено організаційно-педагогічні основи функціонування еколого-педагогічного центру екологічної школи. Автором розроблено функціональну структуру центру, зміст, форми та методи його роботи, методика навчальної та дослідницької діяльності. Внедрення в практику створеної моделі еколого-педагогічного центру сприяє формуванню у школярів високої екологічної культури, можливості реалізувати свої інтереси та здібності, інтелектуальному самосовершенствованню.

Ветчиндань В. В. Организация функционального эколого-педагогического центра экологической школы. Киев, 1996. 100 с.